

Teleki Mihály levelezése.

(Harmadik kötete.)*

Kemény János hívei az ő halála után sem tették le azonnal a török által Erdélyre feltolt fejedelem, Apafy Mihály előtt a fegyvert. A vesztett nagyszöllősi csata után az országot odahagyták, királyi területen szervezkedtek s a bécsi udvar támogatásában reménykedve opponáltak Apafynak. Mikor pedig kitünt, hogy céljokat el nem érhetik, egyenként meghódoltak a tényleges fejedelemnek. Megbékélt vele Teleki Mihály is még 1663 első felében, megerősítetven Apafy által is a kövári főkapitányságban, de nem sietett hódolatát Apafynak személyesen bemutatni. Találkozások csak az év végén történt Ebesfalván.

E találkozás történelmi fontosságú, mert ezen időtől datálódik az a szerep, mely által Teleki Mihály magát Magyarország történetében halhatatlanná tette. A fejedelem ugyanis nemcsak kegyesen fogadta a jelentkezőt, hanem Telekit intim tanácsadójává tette; úgy ő, mint a fejedelemmasszony rövid idő alatt megingathatatlan bizalmat mutattak Teleki iránt; e bizalom oly szilárd volt, hogy annak csak a halál vetett véget. E szokatlan bizalomnak a fejedelmi pár azon meggyőződése képezte az alapját, hogy a Teleki Mihály becsületességére, odaadó hűségére, nagy eszére minden körülmények között számíthatnak. A fejedelmi kegy mindjárt 1664 elején abban lelt kifejezést, hogy Apafy Telekinek adományozta Szentpétert, kárpótlá-úl Magyarországon a törökök által elfoglalt birtokaiért.

Alig töltött Teleki pár hetet a fejedelmi udvarnál, már is nyilvánult iránta nemcsak a fejedelemnek, hanem az országnak is bizalma. Ötöt szemelték ki ugyanis, hogy Erdély és a bécsi udvar közt jó viszonyt hozzon létre. Azt írja ugyan Teleki januárius 16 án Kászonyi Mártonnak, hogy a töröktől való félelem miatt az országban lakó embert nem mernek kiküldeni, de mégis tekintve megbízatása kényes természetét, a legnagyobb bizalom hiányában nem eshetett volna reá a választás. Mert a bécsi udvarral jó viszonyba lépést az tette kívánatossá, hogy úgy a török tette fejedelem, mint az ország kínosan nyögött a török protectoratus súlya alatt, mindnyájan érezték a török kegyének ingatagságát, változandóságát s szükségesnek látták ennél szilárdabb támaszról is gondoskodni.

Teleki különben egyébként is legalkalmasabb volt e megbízatás teljesítésére. Mint Kövár főkapitánya, állandó érintkezésben volt az Erdélyhez tartozó városokban levő német p aesidiumok parancsnokaival, s mint egyik legtekintélyesebb híve a császárra támaszkodó pártnak, a megelőző években a császári udvarhoz is több ízben volt küldve. Nem volt tehát egészen új ember a diplomácia terén s ismerte a terrenumot is, melyen mostani megbízatása szerint mozognia kellett.

Teleki Mihály februárius végén ment Szatmárra, hogy a fejedelem és az ország ajánlatait Cobnak és Kászonyinak előadja, kik Bécsbe a csá-

* A Széki gróf Teleki család és a M. Tud. Akadémia költségén kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti *Gergely Sámuel*. Harmadik kötet 1664—1666. Budapest, 1907. 8. r. XXX, 639 lap.

szár elé terjesztették. Ezzel megkezdődtek a tárgyalások, melyek több ízbeni megszakítással 1665 februárius közepéig nyúltak ki. Teleki ez idő alatt ezen ügyben többször megfordult Szatmáron. A levelek is, miket ez idő alatt Cobbal, Kászonnyival, később gróf Rottal Jánossal s a fejedelemmel váltott, leginkább ezen kérdéseket érintik.

Nehezítette az egyetértés létrejöttét a németek által megszállva tartott, de Erdélyhez tartozó várak ügye. Ezek közül Székelyhídon a praesidium még 1663-ban fellázadott, tisztjeit elkergette s meghódolt Apafynak. Ugyanezt tette 1664 elején a kolozsvári német praesidium. Hasonló szándékot árult el a szamosújvári, még inkább a bethleni. Akadtak lelkiismeretlen erdélyiek, kik azt terjesztették Szatmáron, hogy Gillányi Gergely lázította fel a kolozsváriakat, hogy Torma István és Béli Pál biztatgatják a bethlenieket, s azt a gyanút keltették fel, hogy maga Apafy állana a nevezettek háta megett. Ez ügyből kifolyólag szenvedélyes levélváltás volt Teleki és Kászonny közt. Kászonny egyik levelében azt írta, hogy ne Gillányi uram legyen a fejedelem, ne ő kegyelme disponáljon; a másikban mintegy fenyegetőleg írja, hogy nem jó a császár szakállába kapni. Emlékezteti Telekit Szatmáron tett bizonyos ígéreteire, mikkel most ellenkező történik, a helyett, hogy beváltanak; bánná, ha arczczal küldenék az erdélyieknek a Székelyhídról való végezést.

Teleki Mihály válasza e vádakra és fenyegetésre higgadt volt, de határozott. A fenyegetőzéseket le kellene tenni, mert azokra erről a részről semmi ok nem adatik. Ki vétke, hogy a székelyhídiak rebelláltak, egy nevezetes magyar is nem lévén ott? Nincs vétke az őrségek lázadásában sem Gillányinak, sem Tormának, legkevésbé Beldinek. Ő nagyságának pedig még csak gondolatjában sem volt ez a dolog. Legjobb megoldás lenne a praesidiumoknak a várakból kivitele, mert ott léteikben nincsen semmi haszon, sőt nagy inconvenienciák jönnek ki belőle. A török is mindegyre sollicitálja a fejedelmet ezen váraknak obsidiálására. Ha mindent oly hamar és oly renddel, mint Kászonnyiek kívánják, nem tudnak végbe vinni, nem ő felsége bosszúságára vagy kisebbségére cselekszik. Gondolják meg Erdély állapotját, ily körül lévén véve a töröktől, kitől elszakadása miatt annyiszor volt pusztulása, hogy csak a galléra maradt kezökben, ha valamit a török, ki vigyáz reájok, eszébe vehet, mentest elvesznek. — Ama bizonyos ígéretre vonatkozólag, miket Kászonny szerint nekik Teleki Szatmáron tett, Gillányinak Teleki ezt írta: „Eb fia, az mit ők kívántanak, ma is kívánnak, reám fogják, hogy ígértem“.

Azon kívánságokra, miket februárius végén Teleki az ország és Apafy részéről átadott Cobnak és Kászonnyinak, ez utóbbinak április 7-ikén kelt levele szerint „ő felségétől Erdélynek és az méltóságos fejedelemnek ő nagyságának holtig való örvendetes resolutioi érkezének“. Siettet Teleki Szatmárra menetelét e resolutioiok átvételére. De e resolutioioknak főleg két pontja ellen alapos kifogást lehetett tenni. Bécsben égték a vágytól, hogy a székelyhídi rebelleket érdemök szerint megbüntessék s kezöket ismét a várra reá tehessek. Kivánták tehát a várnak átadását s a rebellis praesidium kiszolgáltatását. Apafyra nézve becsületbeli kérdés volt, hogy ezt a kívánságot ne teljesítse. Egy másik kívánsága az volt Leopoldnak, hogy a tavasszal megújuló háborúban Apafy az ország hadaival ne csatlakozzék a török táborhoz, még ha a csatlakozásra határozott parancsolatja volna is a nagyvezértől. Bizzék abban, hogy Leopold s más keresztényen

fejedelmek megvédelmezik. Az útasítást még az őszszel megkapta volt Apafy, hogy készen legyen a vett parancsra felülni s hadaival a török táborban megjelenni. Engedetlenség esetében a török bosszúja könnyen utólrhette, mert a török a szomszédságban volt, Kucsuk pasa tekintélyes török haderővel Erdélyben. Addig tehát Apafy Erdélyvel elveszhetett volna, míg a védelmet ígérő keresztyén had a távolból megmentésére ide ért volna. Meg is írta Telekinek Apafy, hogy lehetetlen neki a nagyvezér parancsolatját nem teljesíteni; ha tehát a török táborban megjelenik, senki tőle azt rosz neven nem veheti. Hozzá tette azt is, hogy megjelenésével nem fog nagy kárt okozni a keresztyénségnek. Hasonló értelemben írt Bánffy Dénes is, a ki egyik levelében azt is tanácsolja, hogy Cob újabb meg újabb patenseket bocsásson ki erős fenyegetés alatt, hogy a fejedelem ki ne menjen az országból s e fenyegető leveleket juttassák a török kezébe.

Azt bizonyára jó neven vette volna Apafy, ha Cob fenyegetésekkel, esetleg színleges hadi mozdulattal alkalmas ürügyet ad neki az otthonmaradásra. Cob május 26-dikán kelt levelében Teleki Mihály által megnyugtani igyekezett a fejedelmet az iránt, hogy ha az ország határán az ellenség ellen valami operatiót kezdenek, az nem az ország ellen fog irányulni. De e helyett német és magyar rablóhad tört be az országba, elpusztítva, kirabolva annak tekintélyes részét és minden ellentállás nélkül tért vissza összeszedett sok zsákmányával. Erre vonatkozólag írja július 8 dikán Katona Mihály Telekinek: „Kegyelmetek mit csinál oda be, hogy ily könnyen megengedi egynehány kóborló hajdúnak azt a sok egynehány ezer marhát kihajtania? Magok is csodálkoznak rajta, mely könnyen jutottak hozzája. Bizonytal irrom Kegyelmednek, háromszáz lovas felverhette volna őket, ha utánna lőttek volna, de békével csak elmnének“. Cob július 11-ikén a törtentek felett sajnálkozó és magát mentető levelet írt Telekinek, de az okozott károkért a kárpótlást két év mulva is eredmény nélkül sürgették.

Ez az esemény nem maradt kellemetlenség nélkül Teleki Mihályra nézve. Ebeni István azt jelentette neki Kolozsvárról, hogy egy rosz áruló az egész községgel elhitette, hogy Teleki, ő és Veér György hozták be az országba a kóborlókat 500—500 aranyért. Azonkívül a német tiszteket is kézbe adadni ígérték, melyre nézve kevésbe mult, hogy ő Veér Györggyel rosszul nem jártak a németektől. Azért nem árt Telekinek is felserkenni s magára vigyázni, mert hol barát s hol számár, változhatik az állapot s jövendőben a ki él közülök, megbúsulhat még érette. Nalácsi meg arról tudósította, hogy Kolozsvárt igen rútt állapot van. A németeknek azt mondták, hogy a fejedelem kézbe adja őket. Ezek egybe konfluáltak a városbeliakkal. Fel is írták, kiket öljenek meg: Teleki Mihályt, Ebeni Istvánt, Veér Györgyöt s még egynehányat. Talán ezzel függ össze Veér György Telekihez intézett levelének ez a része: „Ugy vettem eszembe, mintha megijedkezett volna Kegyelmed. Ha lehet, édes Öcsém, azt az emberek eszékbe ne vegyék, mert ártalmas volna mindnyájunknak, kiváltképpen Kegyelmednek. Az a jó hajós, a ki akkor tusakodik a habbal, a mikor legnagyobb szélvész éri“. Teleki különben azt írta anyjának, hogy semmit sem tudott azoknak a kóborlóknak bejövételiben. „Adja Isten, legyen úgy“ — válaszolta a fia becsülete felett gondosan örkődő édes anyja.

A szentgothárdi fényes győzelem azt a reményt keltette fel az erdélyiekben, hogy talán most megszabadulhatnak az alól a nyomás alól, mely eddig a török részéről oly sulyosan nehezedett az országra. Teleki

megbízást kapott, hogy siessen Bécsbe és ott eszközölje ki, hogy Leopold a békekötés alkalmával könnyítsen az ország sorsán. Elindulása előtt érkezett meg Baló László levele a török táborból a már megkötött béke feltételeivel, melyeknek Erdélyre vonatkozó egyik lényeges pontja az volt, hogy Székelyhíd erődítményei leromboltassanak. Ki volt mondva az is, hogy Erdély a régi állapotjában tartassék meg. Baló tudósítása szükségessé tette Teleki útasításának megváltoztatását, mely most így módosult: Eszközölje ki a császár a portánál, hogy 1. Erdély adója a régi összegre szállíttassék le. 2. Az ország határa az Ali pasa hitlevele szerint igazíttassék ki. 3. Miután Székelyhidat a béke egyik pontja értelmében le kell rombolni, engedtessek meg Erdélynek Somlyóban, Valkóban és Csehben praesidiumot tartani.

Teleki ez újabb útasítással útrakelve Szatmárra érkezett. Itt Kászonyi és Cob azt tanácsolták, hogy várja ide gróf Rottal Jánost, ki a császártól olyan felhatalmazással jöhet, mely a Teleki Bécsbe menetelét feleslegessé teszi. A míg gróf Rottalra várt, Kászonyi és Cob Telekit behálózni igyekeztek. A béke megkötéséről semmit sem akartak tudni. Azon mesterkedtek, hogy Teleki bírja reá a fejedelmet Székelyhidnak a császár kezébe bocsátására. Emellett sok rendbéli panaszsal álltak elé Apafy és az ország ellen. E mellett a császár nagy jóakaróját helyezték kilátásba. Az általok befolyásolt Teleki október 26-iki levelében azt írta Apafynak, úgy látja, hogy a németek Székelyhidat még most is kezekbe vennék; egy nappal később pedig így írt: „Úgy látom, Kegyelmes Uram, bizony az mi érdemünk felett való kegyelmességgel van s leszen ő felsége mind Nagyságodhoz, mind az országhoz, csak Nagyságod is alkalmaztassa magát az iránt. A székelyhídi dologgal ne siessen; bizony nem mind úgy van az dolog, az mint Baló uram írja“. De ha Cob és Kászonyi kétséget támasztottak is Telekiben a béke megkötése iránt, Apafy bizonyos volt benne Balónak egy újabb izenetéből; azért röviden azt válaszolta Telekinek, hogy elugrották, hogy Székelyhíd átengedésével kedveskedjenek. Ő már megírta a nagyvezérnek, hogy elrontatja. A fejedelemszöny nem elégedett meg ennyivel, hanem keményen megnyomta a pennát Telekinek írt levelében. „Bizony elfutó bolondok nem vagyunk‘szintén, hogy szemlátomást magunkat veszedelembe ejtsük. Székelyhidat bizony senkinek sem adjuk, hanem ha ugyan meg kell lenni, elrontjuk... Vége legyen immár ennek; hiába palástolják, mert bizony úgy ment az békesség végben... Kegyelmed annak a két embernek hiszen. Bizonynyal írom, az uram ő kgyelme veszedelmével magoknak böcsületet nem keresnek“.

A bécsi udvar Apafytól nem nyerhetvén meg Székelyhidat, sikertelen maradván az a mesterkedése is, hogy csábító ígéretekkel a praesidiumot vissza pártolásra bírja: most már a várnak mentől hamarabb lerombolását sürgette Rottal által, a ki a Telekivel való tárgyalásokra Szatmárra jött. Apafy annál inkább óhajtott volna ennek eleget tenni, mert a nagyvezér is megrendelte, ki előtt be volt vádolva, hogy a kegyvesztett moldovai vajdával Ghika Gergelylyel confederált. A nagyvezér erős fenyegető levelet írt Apafynak arra az esetre, ha az ő bosszúja elől menekülő vajdát befogadná.

De Székelyhíd lerontásában maga az ottani német és magyar praesidium támasztott váratlan nehézséget. Azon levelek, melyeket Teleki a fejedelem által Székelyhidra küldött Boldvai Mártonnal, Stepán Ferencz-

czel váltott, nagyon siralmasnak tüntetik fel a székelyhidi viszonyokat. A praesidium, melynek zsoldját több hónaptól fogva nem fizették, zajongva követelte a hátrálékos zsold kifizetését. Nem hallgatott előljáróira; mindenféle rakoncátlanságot engedett magának. Ellene szegült a fejedelem rendeletei végrehajtásának; követeket küldött Apafyhoz, Telekihez, Cobhoz, a császárhoz a vár megtartása végett és fenyegetőzött, hogy ők ezzel a várral akárkinél is e világon kedvet találnak. A fegyelem annyira felbomlott, hogy Boldvai és Stepán folyvást életök miatt remegtek. Telekinek nagy fáradságába került ezekkel a fékevesztett emberekkel megértetni, hogy két hatalmas császár rendeletének egész haza veszedelmeztetésével magokat opponálni nem tanácsos dolog, kikerülhetetlen dolog tehát azon hely elrontásának annuálni. A ki ezzel ellenkezőre törekszik, az a hazát veszedelmezteti. Végre miután a praesidium hátrálékos zsoldját megkapta, belenyúgodott a változhatatlanba s az Apafytól e végre ide küldött Bánffy Sigmund Székelyhid erődtímenyeit 1665 januárius közepén széthányatta.

Némely erdélyi urak nem átalották Bécsben és Szatmáron azzal az alaptalan váddal keresni kedvességet, hogy a székelyhidi praesidiumnak az ellentállásra Erdélyből az Apafy környezetéből van biztatása; innen veszik a bátorságot, hogy a vár lerontásának ellenszegüljenek. Ugyanezek az urak, mikor a moldovai vajdáné a török bosszúja elől Erdélybe menekült s a török fenyegetve követelte kiadatását, azzal a váddal kedveskedtek Bécsben és Szatmáron, hogy a fejedelem a szerencsétlen asszonynak csak a kincsein kapdos, megmentésére pedig nem is gondol. Valóban pedig a vajdáné megmentésében sikerrel fáradozott.

Székelyhid elrontása által a bécsi udvar kívánsága teljesedésbe menvén, most már Rottalon lett volna a sor, hogy Erdély adója és határa rendezése iránt a császár nevében kötelezze magát. Rottal azonban ki akart kerülni minden kötelezettséget, hitegetésekkel akarta beérni, azt akarván elhíttetni Telekivel, hogy a portán levő császári residensnek már is meg van parancsolva, hogy ezekben a kérdésekben működjék, valamint az is, hogy ebben a tárgyban az ő utasításaira is hallgasson. De Apafynak a portán levő követe azt jelentette, hogy a residens nem tud semmi ilyes parancsolatról. Mikor ezt Teleki Rottalnak jelentette s egyúttal hangoztatta előtte, hogy ha Erdély adója le nem szállítatik, határa jó rendbe nem hozatik, nemcsak hogy élni nem, de csak vajúdni sem lesznek képesek egy-két esztendeig sem: Rottal ismét csak azzal állott elő, hogy ez a dolog a követnek instructiójába van adva, de — tette hozzá — „ő fel-sége minden dolgait igen titkosan kormányozván, úgy ezekben is igen okosan és titkosan akar procedáltatni, mert félő, ha azt a török idő előtt észében vehetné, többet ártana, sem mint használna.“ Ajánlotta, hogy a rendkívüli császári követnek a portára megindulása előtt Bánffy Dénest küldjék Bécsbe, holott is a császár kezeírása alatt rendesebben eshetnék meg a dolog, a minek sikerében ő is munkálkodnék. Hasztalan volt Apafynak az az alapos ellenvetése, hogy Rottal Bécsben csak mint tanácsadó szerepelhetne, míg itt mint a császár plenipotentiarius a császár nevében végérvényesen intézhetné el az ügyet, Rottal megmaradt álláspontja mellett s mikor ennek daczára nem kaphatta meg az általa kívánt dicsérő levelet, a nélkül, hogy valamit Erdély ügyén lendített volna, neheztelve távozott el.

Rottal szatmári működését egy pár levelében Apafi még a tárgyak sok alatt érdeme szerint ítélte meg. Még keményebb ítéletet mondtak

reá a tárgyalások befejezése után Magyarországon. Kifejezést ad ennek Kende Gábor egy pár levelében. „Minket sok hamis és kicsinyes fogadási után Rottal uram idehagyta. Neki egyéb nem kellett, csak ronthassa el Székelyhidat.“ Más helyen: „Maga tudja Kegyelmed, hogy mennyi hazugsága lőn ideki Rottalnak. Mindenre ígerte magát, félvén, hogy Székelyhidnak elhányásában akadályt csinálnak és mihent véghez vihette, csak elmene. Tíz pénz érő dolgot véghez nem vitt és napfényre hozta Isten minden csalárdságát.“ Veér Judit levele szerint: „Sóti uram izente Győri által... írt volna Kegyelmednek, de nem mert, hanem izente, Kegyelmedre ez tájon három vármegyeiek igen haragudtanak, kiváltképen Keczer András, Keczer Menyhért, Farkas László sárosvármegyei notarius megesküdték, hogy Erdélyből követet fel nem bocsátanak, hanem megfogják, megölik, vagy fején égetik el az levelet.“ Teleki Kendének azt felelte: „Nincs oly német, török, akármint kérkedjék azzal, hogy az magyarnak javát akarja, hogy azt elhigyem, mindazonáltal azokban is vannak rossznál rosszabbak, valamivel könnyörületesebbek is; azokat véték olyannal vádolni, kiben vétkek nincsen, noha közönségesen ők bizony az magyart gyűlölik. Nem is vagyok oly együgyű, hogy ne tudnám, hogy az tövis ártalmas, mindazonáltal óvást benne jární elkerülheti az ember az bele hágást... Hazámnak, nemzetemnek, vallásomnak vagyok olyan igaz jóvát kívánója, mint az kik oly igen pengetik az szájokban az mások bestelenítését, szegül-végül az enyimet is. Volt az ideje, meg is bizonyítottam, ha Isten úgy akarja, meg is bizonyítom... Kérlek lelkedre, ne ítéljetez úgy felőlem, az mint hallom, hanem tartsatok igaz magyarnak.“ Érdekes a Sótinak adott válasz is: „Fáj az szívem némely uram alkalmatlankodásán; egyébaránt hadd koptassák nyelveket; elunják. De bár Isten áldását ne terjeszsze reám, ha mind nemzetemnek, hazámnak, vallásomnak nem vagyok olyan igaz szolgálja, tagja, mint azok, kit nem nyelveskedéssel, hanem valósággal is eddig is megbizonyítottam, ezután is, ha Isten úgy akarja, megbizonyítok... Vajmi édes Sóti uram, egynehány, most az ki nyelveskedik, csak kicsiny privatumra is félre áll!“

A magyarországiak minden zúgolódása, fenyegetése mellett is Apafy és az ország 1665 tavaszán Bécsbe indították Bánffy Dénest. De Bánffy leveleiből Telekihez azt olvassuk, hogy a fejedelem és az ország semmi utasítást nem adtak arra nézve, hogy Bécsben miképpen procedáljon, hanem információért Telekihez útasították; ezért ismételve sürgeti indulása előtt a találkozást Telekivel. Mire Bánffy Bécsbe felérkezett, a császári rendkívüli követ gróf Leslie már elutazott volt a portára, a mint írja június 12-én kelt levelében, elégséges instructival volt ellátva az erdélyi dolgokról. Ezt hittették el Bánffyval is Bécsben, mint Szatmáron Telekivel, de Apafynak a portán levő követei az ellenkező jelentéseket tették. Sőt mint Bornemissza Annának december 20-án kelt leveléből olvasni lehet, a császári követ böcstelenül szólott felőlök országostúl, a residens is kimutatta foga fehéret, oda tehát csak hijában biztak: még is mikor Kászonyi Márton 1666 januáriusban császári ura megbízásából bizonyos kívánságokkal Erdélyben megjelent s a fejedelem s az ország rendei előtt határozottan állította, hogy a két követ a portán útasítva van Erdély ügyei rendbehözására: az ország rendei kezdetek reménykedni, de a kellő időben érkezett tudósítása Paskó portai követnek a kellő mértékben leszállította Kászonyi valótlan állításait. Az ország egy ideig kész volt Béccsel elfo-

telt, Naláczy pedig megírta, hogy a fejedelamasszony a vármegyei urakra értette az ajándékozást, de hozzá tette: „Csak túrjünk, Uram, az Kegyelmed orczája s az enyém hozzá szokott ahoz, nem első dolgunk“.

Kászonyi Márton sikertelen erdélyi útja után kevéssel vette a fejedelem gróf Tökölyi Istvánnak azon felszólítását, hogy küldje ki hozzá Teleki Mihályt és Bethlen Miklóst, mert Isten csudálatos dolgot nyilatkoztatott ki, melyet pennára nem bizhatott, nekik akarja aperiálni. Teleki Mihály ekkor már bizalmas viszonyban volt Tökölyi Istvánnal, mivel sok levelet váltott, sőt a gyermek Tökölyi Imre is többször kereste fel Telekit leveleivel. A levelekből csak egy pár vonatkozik erre az útra, de annak czelja a levelekből nem tűnik ki. Bornemisza Anna azt írja, nem tudják, csak gondolják, hogy miért híják; ő sokat gondolkozott rajta. Kétszer is meghagyja levelében Telekinek, hogy ígéretet ne tegyen, hanem csak hallgassa meg, mit akarnak, mert bizony hóbort az, melynek végét ember nem tudja. Teleki Mihály viszont azt írja a fejedelamasszonynak, hogy ha Kemény Jánosné, ki most jött Erdélybe, megkémlí, Istenért semmit sem neki, sem másnak ne jelentsen, a fejedelmet is erre kérje, hogy senkinek a világon ne jelentsen, mert ha megtudják a pápista atyafiak, ők oda vesznek, a jó dolgok is felben maradnak. Április végen keltek útra, megfordultak Késmárkon Tökölyinél, Murányban a nádornál, hol azokkal találkoztak, kik a bécsi udvar magyarelles politikája ellen az Apafy közbenjárásával kívánták a török pártfogását megnyerni. Teleki május végén ért haza, Bethlen Miklós pár hónapig még Murányban maradt, hogy a nádornak legyen kivel konversálokodnia.

Magyarországon sokan kémségnek tartották Telekiéknek ezt az útját. Azt tételezték fel, hogy Apafynak van szándékában valamit kezdeni Magyarországon. Hogy Apafynak és az országnak sok megbántódása volt a magyarországiak részéről, Teleki Mihály a nádornak írt egyik levelében nem csak megírta, hanem azt is hozzátette, hogy ha a sérelmek nem orvosoltatnak, vagy még folytatódnak, a fejedelem és az ország sokáig hivalkodó szemmel nem nézhetik. Meg volt tehát már a magyarországiak gyanúja, a mikor a fejedelem 1666 augusztus 28-ra kővári látogatását tervbe vette. Ez még fokozta a gyanút és nyughatatlanságot. Gróf Csáky István kérdést is tett Telekinél e látogatás céljáról; Lónyai Anna pedig azt írta, hogy ónkalácsokkal várja őket. Apafy visszatérte után a jezsuiták mocskoló iratokban hirdették, hogy kiindult, de tehetetlensége érzetében visszatért. Báthori Zsófia erre ismét elkezdte a protestansok üldözését.

Néhány héttel a fejedelem visszatérte után Kővárból nagy szomorúság érte a fejedelmi családot. Rövid betegség után egyetlen fiok Gergely halt meg. A temetésre az előkészületeket Bánffy Dénes végezte, ki ekkor már az elhalt Ebeni helyett kolozsvári főkapitány volt, s eljárásáról több levelében számolt be Telekinek.

A levelekben az előadottakon kívül is sok figyelemre méltó dolog megemlékezésével találkozunk. Külföldi eseményekre vonatkozó hírek gyakran fordulnak elő a levelekben. Cob, Kászonyi és Lónyai Anna a háborúra tett előkészületekre és a harctéri eseményekre vonatkozó hírekkel kedveskednek Telekinek. Zrinyi Miklós nevével is gyakran találkozunk ezekben a tudósításokban. Naláczy a fejedelmi udvarban történekről számol be. Megírja a török vagy másféle követek érkezését, jövevelek célját, távozásokat, a portai követek leveleinek tartalmát, az udvarnál történt különböző dolgokat.

gadható egységre, de a sok be, nem váltot ígérlet, a valóságnak meg nem felelő hitegetés kiábrándulást, elhidegülést von maga után s az eközben bekövetkezett magyarországi fejlemények egy időre ellenkező irányba terelték Erdély politikáját.

Ekként az ország két vitalis kérdése, az adó és határrendezése megoldatlanul maradt. Az adó összeroskadással fenyegette az országot, mely a megelőző évek pusztításai miatt végleg ki volt merülve. Az elszegényedést szomorúan illusztrálja az, hogy még ott sem voltak képesek helyt állani, a hol idegenben ajándék által kellett kedvet találni. Rottal megmondotta volt Telekinek, hogy Bánffy kinek hány lovat vigyen Bécsbe ajándékba, de a Bánffy levelei azt mutatják, hogy neki csaknem összekoldulni kellett egyes uraktól az ajándéklovakat. Telekitől is elkérte azt, a melyet ez a Moldovai vajdától kapott. A császárnak két lovat mondott Rottal, de csak egyet küldtek, arról is azt írja Bánffy, hogy tetves lábú. Hasonló panasza volt Paskónak azon lovakra, miket a török pasáknak kellett ajándékoznia. Egyik lúdtalpú volt, másik meg lyukas pofájú. „Megunt lovakat hánnak ő nagyságára s ilyen helyre küldetik“ — írja elkéservedve. Bánffy is olyan lovat kapott Bécsből visszatérte után Apafytól ajándékba, „mely cigány szekerébe való“ volt. Ilyen elszegényedés mellett elképzelhető, minő nehezen telt ki a rettenetes összegre csigázott török adó. A török követek pedig egymást váltották fel Apafy udvarában, hol az adót sürgetve, hol meg határigazítást, a mi a töröknek czimül szolgált békés időben az országot fosztogatni, megnyirbálni. A Piri pasa deftere állandó veszedelem volt az országra. A hír túlozva egyszer ötezer emberről szólott, máskor meg hétezerről, kikkel a török Váradról határigazítani készül. Apafy és az ország e miatt folyvást izgalomban éltek, de a fejedelem ellentállani a török rablóknak soha sem mert, megelégedett a portán panaszemeléssel, a mi rendesen eredmény nélkül hangzott el. Paskó Kristóf a portáról, mint Telekinek írott levelében megvallja, keményen talált írni Apafynak, sürgetve az ellentállást, de keményen ír Telekinek is: „Miért ír ő nagysága olyan engedelmesen a jenei pasának? írja meg neki, ne is kapdosson a Keresen, mert soha fegyverrel sem engedi a jeneieknek; ha reá mennek, az mi rajtok esik, magának tulajdonítsa. Hatalmas császár kötötte oldalára az kardot, az mit fejedelemségének vételekor kezéhez vett az országban, azt feje fennállásáig nem engedi, akár mint defterezték. Keménység kell az fejedelemséghez, nem kell könnyen hagyni, majd csak a galléra marad Erdélynek, minek lesz fejedelme?“ „Egész keresztyén világon gyalázat az Erdélynek és fejedelmének, hogy egy végbeli török egy országot borít el. Miért nem serken fel Kegyelmetek? miért engedi az váradí töröknek annyira kóborlani az földet?“ Paskón kívül Bánffy Dénes is sürgeti, hogy a jenei és váradí törökök rablásait és foglalásait fegyverrel akadályozzák meg. Nem csak a fejedelemnek ír ilyen értelemben, hanem Telekit is gyakran sürgeti leveleiben, hogy ne szánja fáradságát, menjen az udvarhoz és mozgassa meg ezt a dolgot; a hazának teszen vele szolgálatot. Úgy Paskónak mint Bánffynak az volt szerencsétlensége, hogy jó tanácsaik gyanúsak lehettek Apafy előtt, mert ezen években a Rákóczi Ferencz nevén kívül az övéket is többször emlegették, mint leendő erdélyi fejedelmeket.

Bánffy különben sem dicsekedhetett a fejedelem bizalmával. Már 1663-ban Apafyval kibékülése után több leveleiben csalódottan írja a még mindig Kővárban időző Telekinek, hogy a fejedelem csak Gillányi Gergelyre, Naláczi Istvánra

s a prefektusra hallgat, ha ő valamit kezek alá szólott, sem a fejedelem nem vette jó neven, sem a fejedelemasszony, sőt három ízben is intimáltatták, hogy hagyjon bekét affélének. 1665 augusztus második felétől kezdve feszültebb lett a viszony Bánffy és a fejedelem közt. Bánffy megbántódott a fejedelem azon írásán, hogy addig nem nyughattak, míg Valkóba nem vittek törököt, holott Bánffy szerint Valkó elestének az volt oka, hogy félmeztelen, fizetetlen s e mellett elégtelen őrséget tettek bele. Augusztus 19-én írja, hogy szinte visszafordult gyomorral van, mert Erdély azokat hizlalja, kik okai romlásának. Egyúttal Telekinek küldi megolvasásra a fejedelem levelét, felkiáltva: „Lásd meg, Uram, ha Istened van, nem méltatlan szenvedek-e? Az Isten lássa meg, engem ő nagysága látom, szamaránál is alább valónak, rossz embernek tart“. Augusztus 20-án Telekit kéri, ne szánja fáradságát udvarhoz menni és Somlyó megerősítését a török ellen keresztül vinni. Ő sem nem ír, sem oda nem megyen, mert ő nagysága igen rigide kezdett vele banni, mocskos írásokat tőnek ő nagysága deáki, miket ismét Telekinek küld megolvasásra. Augusztus 24 dikén meg azt írja, hogy ő nagysága írása a sebesvári állapotról csudás; megtartja mindenik levelét, s mikor az uraknak összegyűlések leszén, exhibéálja ő nagysága maga előtt. Így válaszolhatott a fejedelemnek is levelére, mit Apafy fenyegetésnek vevén, annyira dühbe jött, hogy augusztus 30 ikán kelt levelökben Bornemisza Anna és Gillányi sürgősen hívják Telekit, siessen udvarhoz éjjel-nappal, csendesítse ő nagyságát. Jellemző Bánffynak Apafyhoz való viszonyára az a levél is, melyet Bánffy az ő direkciója alá rendelt Francisco somlyói alkapitányra vonatkozólag írt 1666 november 12-ikén Telekinek: „Az Franciscónak írt ő nagysága levelét én ki nem küldöm, mert azzal az eb csak neveli szarvát. Hiszen ha gyanús az személyem, miért bizta reám őket ő nagysága, hogy még úgy írának az ebnek? . . . Én bizony tituláris kapitány nem leszek soha. Isten úgy adja lelke üdvösségét ő nagyságának, ha más hitelesb hivének nem adja, avagy ha engem kapitánynak tött ő nagysága s ugyan az nyakamban hagyja, bizony nem sokára azt a hírt hallja ő nagysága, hogy két darabbá esett az kutya.“

Bánffy leveleiből értesülünk, hogy ellenségének tartja Bethlen Jánost, és resolutus az elmúlt materiákat elővenni és egymáson által esni; ellenségének tartja továbbá gróf Csáky Istvánt, a kivel garázdálkodni készül.

1665 végén muló kellemetlensége Teleki Mihálynak is volt a hunyadmegyei főispánság miatt, melyet Kún István és Kapi György kerestek. A fejedelem megbízásából Teleki Mihály, Mikes Kelemen és a szászsebesi királybíró kérdezték meg a vármegyét, kik Kapi mellett nyilatkoztak. Bornemisza Annának ez a megoldás nem tetszett s levelében hibáztatta a Telekiék eljárását, megtoldván hibáztatását ezzel: „Mi nem sokat csudálkozhatunk az dolognak olyan kimenetelin, elhivén, nem volt ajándék és adomány nélkül amaz részről, melylyel ellopták az emberek szíveket“. Teleki magára vette a megajándékoztatás vádját s válaszában magát és társait tisztázni igyekezett. Kapinak pedig azt írta, hogy ezután kevesebbet kell koptatnia az ő nagyságok padimentumát; ezután pedig ha kéri valamire, megmentheti magát, lesznek mind ember s mind írásbeli bizonyosági reá, mert addig is gyakortább sok becsületes ember dolgában való törekedésében nem volt egyéb válasza a bestelenítésnél, de azt senki nem hitte. Ő már effeléhez igen hozzá szokott. Azzal simult el a dolog, hogy Bornemisza Anna levélben kijelentette, hogy Telekire semmit sem nehez-

A kötet első felében az 1664-dik évből Szalárdi Jánosnak a Siralmas Krónika írójának 10 levelével találkozunk. Részint elmélkedések a haza állapotjáról, részint Szalárdi magánügyeire vonatkoznak, pár helyen a Siralmas Krónika kiadásáról ír Telekinek.

A levelekben érintett események drámai egymásutánjában nyugvó pontokat képeznek Veér Judit levelei. Gondosan beszámol férje rendeleteinek teljesítéséről, gazdasági dolgokról, cselédek magaviseletéről, a maga és gyermekei egészségéről, de minden levelében van valami, ha csak pár szóval oda vetve is, a mi bepillantást enged ennek az érdekes aszszonynak lelkivilágába és rokonszenvenné teszi személyét. Levelei elárulják, hogy milyen intim volt a viszony férj, feleség és gyermekek közt.

Cserei Mihály azzal vádolja meg Telekit, hogy mikor a vele egy társaságban levő urak boroztak, ő nem ivott, mert ki akarta hallgatni, hogy a többiek ittasan mit beszélnek, ki akarta tanulni minden dolgaikat, hogy azután rendre lábokról leránthassa őket. A Teleki Mihály levelezésének harmadik kötete több helyen reá czáfol Csereire. 1664 januárus 4-ikén maga írja Kászonyinak Ebesfalváról, hogy eddig csak itallal töltötte az időt. Ezt írhatta feleségének is, ki januárus 14-ikén azt válaszolta, hogy a részegeskedés Kővárban is kitélnék egyszer-kétszer, azért nem kelene oly messze menni; mindazonáltal nem tart ellent benne, csak magát meg ne betegítse. 1665 július 2-ikén ezt írja Naláczy Telekinek: „Mikor fogna Kegyelmeden, bizony pironognám Kegyelmedet az rendkívüli részegeskedésért. Úgy igyék azért Kegyelmed húzamos, hogy bizony úgy jár, mint szegény Kopasz István. Én még olyan embert nem láttam, a ki elfogyatta volna a bort, de azt láttam, hogy az bor elfogyatta az ember életet. Ha kell élet, szót fogad Kegyelmed“. Bornemisza Anna is azt írja 1666 június 6-ikán kelt levelében: „Kegyelmed betegségét szívem szerint bánom; tudom, a bortúl vagyon s az gyakorta embernek élete rövidítésével szokott lenni“. Idézhetnénk a jelen kötetből még több helyet is, de már ezekből is kitűnik, hogy Teleki a boritaltól éppen nem tartózkodott, valamint az is, hogy a tulságos borivásnak betegség lett az eredménye. Ha tehát abban az időben, mikor Cserei a Teleki udvarába került, ez utóbbi tartózkodott a boritaltól, azt egészségére való tekintetből tette s nem a Cserei által írt okból.

Érdekes műveltség-történeti tekintetben, hogy magasabb társadalmi állású emberek is minő fontosságot tulajdonítottak bizonyos égi jelenségeknek. Stepán Ferencz ezt írja 1664 december 13-ról Székelyhídról: „Ez éjszaka éjfélt után csakhamar egy üstökös csillag láttatott szintén ez vár aránt, az üstöke nagyobb volt hosszúságára egy kopjánál. A csillagnak az dereka Erdély felé állott, az üstöke pedig az Tisza felé egyenesen. Ez, Uram, nem kétséges dolog, mert az egész várban levő strázsák látták és az itt való notárus több emberséges emberekkel is látták. Nem tudom, ha oda látták e? Vasárnap virradó előtt lett ez dolog, ugymint ez éjjel, die 14 praesentis.“ — Teleki Mihály 1665 januárus 10-ikén Szatmárról azt írja a fejedelemnek: „Itt valóban sok égi csudák láttanak“. A tudós pap és orvos pedig Görgei Pál 1665 februárus 21-ikén ezt írja Telekinek: „Bécs felett sok csudák láttanak, úgy mint két kométák, ember csontok, obsidioknak formája, sík mezőség. Ezeket úgy írom, mint itt mostanában folyó híreket.“

Dr. Gergely Sámuel.